

SOFI OKSANEN: TISZTOGATÁS. FORDÍTOTTA PAP ÉVA. BUDAPEST, SCOLAR, 2010.

P. J.: Amikor figyelmembe ajánlottad a finn-észt író regényét, azon gondolkodtam, hogy számomra egzotikum az észt kultúra, távolinak érzem, nem ismerem. A regényt elolvastva másképp érzem, közelebb jött az „észak-fok, titok, idegenség”, mintha a mi világunk volna. Hogyan érzed te mindezt?

D. M.: Egyszer írtam egy recenziót Andrus Kivirähk Ördögös idők (ford. Segesdi Mónika) című könyvéről, ezt is tudom ajánlani a távolság közelítésére, bár más a történelmi kontextus, természet és egyáltalán a kultúra, mégis azt éreztem, hogy az ottani figurák (paraszrok és krattjaink) akár a Székelyföld képzeletvilágát is benépesíthették volna, olyan volt az észjárása a könyvnek, a szegénységből humort faragó világa. És vannak észt barátaim, tanyán felnőttek és városiak egyaránt. Valahogy sosem jutott az egzotikum szó az eszembe az észttel kapcsolatban, inkább emberek, művek konkrét hatása, jellege. Liisi Koikson gyönyörű hangja, fiatal divattervezőnek ellenállhatatlan ruhái, amelyekben úgy van benne a népi hagyomány, hogy nem jut eszünkbe a népieskedés, hanem a trendi mai ruhák. Az észt nagykövet pedig népviseletben is meg tud nyitni kiállítást, miközben a kezében egyik észt régió színvilágában tekergető számítógép-kábelt tart. Mintha bennük nem volna a népi-urbánus „vita”, és a hagyományról is az átalakító, aktualizáló „megőrzésben” (is) gondolkodnak. De te hogyan érzed másképp az észtek regény után?

P. J.: Észt-országi-országi-országi viszonyhálóban jelenik meg az „észség” a regényben, amely egy (erdélyi) magyar olvasó fejében óhatatlanul párhuzamba állítódik a mi viszonyainkkal, annál is inkább, mert a múlt rendszer emléke, nyomai is összekötnek bennünket. Abba, ahogyan a térben mozognak, és a térről gondolkodnak a regény szereplői, ahogyan a „kelet” (a szibériai száműzetés) és a „nyugat” (Finnország mint az elérni vágyott ország) megképződik, beleérezzük a kommunista rezsim alatt nálunk is megtapasztalt viszonyokat.

D. M.: Igen, ez (poszt)kommunista kelet-európai össz-élmény, a száműzetés (Duna-delta, Szibéria) és a szabadság irányai közötti lét. És közben ebben a köz-ben eltelt az életek. És hogy milyen ennek a természete, hát erről szól ez a regény. A szerző egy interjúban (A diktatúra természetrajza, készítette Pasztercsák Ágnes, Jelenkor, 2011/10) megkülönbözteti a keleti és a nyugati trauma-feldolgozást. Idézem: „Olvastam egy tanulmányt, amely Gulág-túlélőkkel készült interjúkon alapult. A tanulmányíró épp e történetek elbeszélés módját kutatta, s azon keresztül elemezte ezen emberek túlélési stratégiáit. Ez alapján elmondható, hogy a trauma feldolgozásának nyugati módja nem kínál semmiféle lehetőséget azoknak, akiknek a társadalmában, kultúrájában a traumáról való nyílt beszédet túl veszélyesnek ítélik, tabunak tartják. Ebben az értelemben a Gulág-irodalom nagyban eltér a holokauszt-irodalomtól. A Gulág és a szovjet terror áldozatainak szükségük volt egy külön nyelvre és elbeszélés módra. A kutató tapasztalata szerint ezeknek az áldozatoknak igen nehéz volt érzelmeikről beszélni, s ez sok esetben a »Nem tudom ezt az érzést szavakba önteni« mondatban fogalmazódott meg. Annak ellenére, hogy saját életükről beszéltek, nehezükre esett kimondani, mi is történt valójában, ami persze nem jelenti azt, hogy ne lett volna túlélési stratégiájuk, csak az nem a nyelv referenciális aspektusában mutatkozott meg.” Az érzelmeikről való beszéd hiánya, „észsége” és kísérlet a nyelvkeresésre – ebben a kettősségben feszül a könyv.

P. J.: Szóba kerül a regényben, hogy akiket a Szovjetunió létrejötte után Szibériába deportáltak, aláírtak velük egy hallgatási fogadalmat, amely akkor is érvényes, amikor visszaengedik őket, nem beszélnek, nem beszélhetnek arról, amit megélték. Nem is beszélve a megerőszkolt nők némaságáról. Pusztán a rebbenő, elkapott, lesütött, fátyolos tekintetek a beszédesek. A Tisztogatás előbb drámaként íródott meg, Sofi Oksanen írja a kötet utószavában: „Amikor elkezdtem dolgozni az anyagon, elsősorban a színyen és a tekinteteken keresztül közelítettem hozzá, és határozottan úgy éreztem, a dráma az egyetlen megfelelő műfaj, mert a színház mindig kollektív tapasztalás, és a kollektív tekintethez kötődik. A színyen gyakran a tekinteten keresztül jelenítődik meg, miként általában az ember létezése is.” Majd regénnyé formálta az anyagot az író, amelyről még inkább elmondható, hogy megfelelő műfaj, színre viszi a kíméletlen szókimondás és a fagyos elhallgatás drámáját. Az idősíkok váltogatása, az emlékezet logikájának követése, a tárgyilagos hangnem, az elbeszélői hang mély szarkazmusa mind-mind az elmondhatatlannal néz szembe, és szembesíti az olvasót – miközben borzongatóan érezni lehet, mi az, ami nincs kimondva, és azt is, hogy ezek a történetek bárhol és bármikor megeshetnek, generációkat, tereket, időket kötnek össze.

D. M.: Akik hasonló rémségeken estek keresztül (cselekvő ígét nem lehet itt használni), nyelv nélkül értik egymást, láthatatlan közösséget alkotnak. A néma titok kapcsolja össze őket. Szomorú női világ, amiről nem beszélnek. Hogyan is beszélhetnének? A testüktől megfosztott nők, az intimitásból örökre kizárt nők világa, hiszen aligha nyílnak meg valaki számára. A regényben ez az egyik féle hallgatás. De a lehallgató-, besúgórendszer technikája is a titoktartáson alapul. Hogy van ez a kettő együtt? Mit hoz létre ez a kétféle nem-szintéség?

P. J.: „Felismerte az utcán azokat a nőket, akikről érezni lehetett, hogy valami hasonló történt velük. Minden egyes reszkető kézzel tudta, hogy ő is. Valahányszor egy orosz katona ordibálására összerendezte valaki, valahányszor csizmák dübörgésére összerándult valaki, tudta. Hát ő is? Mindenki, aki kényszerűen átment az út másik oldalára, ha milicisták vagy katonák jöttek szembe vele. Mindenki, akinek a ruhája derekán látszott, hogy több alsóneműt visel. Mindenki, aki képtelen volt mások szemébe nézni. Vajon neki is azt mondták? Neki is azt mondták, hogy valahányszor ágyba bújsz a férjedd, emlékezni fogsz rám?” Az egyik hallgatás az áldozat némasága. A másik az áldozattevő hallgatása. A regénybeli „csavar” ott fordul egyet, hogy Aliide, a regény hősnőjének alakjában egyesül, összegubancolódik a kétféle nem-beszéd: Aliide áldozata a rendszernek, a község háza pincéjében eltöltött éjszaka után osztózik a megalázott nők feldolgozhatatlan traumájában – azzal pedig, hogy férjhez megy Martinhoz, a hithű kommunistaéhoz, és száműzetésbe sodorja nővérét, Ingelt, átkerül a másik oldalra. Sorsában szétszálazhatatlanul összefonódik a kétféle hallgatás. Kérdezhetünk tovább: mi az, amit a rendszer az egyénre kényszerít, és hol teszi hozzá az egyén, a kisember, a kívülálló szemével nézve érthetetlen módon, a maga kis játszmáit a nagy történelemhez? Ebből mi vállalás, és mi kényszer?

D. M.: Nem tudom ebben a kettősségben érzékeltetni ezt a női alakot. Ha meg tudnám válaszolni, ha el tudta volna választani ezt a két szintet maga a karakter, akkor másképp alakult volna az élete. Azt hiszem, az után a bizonyos éjszaka után egyszerűen belekerül helyzetekbe. A helyzeteket nem ő dönti el, de nem is áldozata a helyzetnek. Ez persze paradoxon. De megpróbálja leélni az életét úgy, ahogy kapja, boldogtalanul. És nem lelkizik ezen. Él és elvégzi a feladatait. És abba még az is beletartozik, hogy születik egy lánya. Valahogy úgy képelem, hogy kívül kerül a saját testén, egyre inkább olyan lesz, mint egy kérge fa az erdőben, amelynek szélén lakik. De ezt nem tragizálja, él, mint egy fa.

P. J.: Úgy látom, attól ördögi a múlt rendszer hatalmi gépezete, hogy éppen ezt a kérdést teszi eldönthetetté, hol a határ a vállalás

és a kényszer között. Mi az, amit túlélési stratégiának lehet elkönyvelni, és hol van az a pont, amelyen túl már az egyén is részévé válik az ördögi masinának, és áldozatból áldozattevővé válik, elnyomó, eltipró orgánummá, a regény szimbólumainak egyikével élve, könyörtelenül eltaposó krómcsizmává egy másik relációban, hogy kiegyenlítse a számlát. Felmenti-e az egyént, hogy pusztán túlélni akar? Felmenti-e Aliidét, nem akarja, hogy a községháza pincéje megismétlődjön? Igazolja-e, akár a maga számára is, a házasság kompromisszumát, a temérdek hazugságot az, hogy Hansot próbálja védeni, az ő közelében akar maradni? Igen, helyzetekbe kerül, és a helyzetek újabb helyzeteket generálnak, egészen addig a felismerésig, hogy nincs kiút, csak a Helyzet maga. Aliide legmélyebb felismerése, és itt tragikusba fordul a sorsa: „Nem lett volna szabad gyereket szülni sem Lindának, sem neki, Aliidénak, sem senkinek a családjából. Csak végig kellett volna élniük az életüket.” El kellett volna vágni a fonalat, hiszen a sorsok öröklődnek: a lányok, az unokák sorsában kiirathatatlanul ott vannak azok a „gének”, amelyek továbbviszik a megaláztatás, a szégyen, a kiúttalanság helyzetét. Ahogyan a politikai rendszerekben is mindig továbbörökítődnek ugyanazok a képletek, sémák, emberi jellemek és helyzetek...

D. M.: Muszáj valami reménysugarat felcsillantatnunk ebben a determinatív áradatban, nem gondolod?

P. J.: Különösnek tartom, hogy a mi generációkhoz tartozó íróknak ennyire hitelesen tudja ábrázolni az ötvenes évek életvilágát.

Közben megtörtént a rendszerváltás, de a félelem szaga ugyanaz marad. „Hiába változott koronává a rubel, hiába repül egyre

kevesebb katonai gép a feje felett, hiába halkult el a tisztfeleségek hangja, hiába szól a Hosszú Hermann-torony hangszóróiból nap mint nap a himnusz, mindig új krómbőr csizma jön, mindig újabb és újabb csizma, ugyanolyan vagy másféle, de ugyanúgy a nyakadra lép. A lövészárkok beomlottak, az erdőben megfeketedtek a töltényhüvelyek, a fedezékek összedőltek, a holttestek elporladtak, de bizonyos dolgok folyton ismétlődnek.” Ahogy a legyek is...

D. M.: Nehezen tudjuk megszakítani ezt az ismétlődést... De azért vannak jelzések a regényben a lehetőségre... A Paul-Eerik Rummótlól származó mottó például ilyen lehet, ahogy átfordítja a lehallgatás/besúgás szókapcsolatát: „A falnak füle van, s a fülben gyönyörű fülbevaló.” Átváltozhatnak a falak... Megnéztem vagy húsz borítót a könyv különböző nyelvekre lefordított változatain, és egyetlenegy példányon látható egy erdőnek tartó férfi elfutóban a háttérben. A többiekben női alakok, női testrészek, konyhai tárgyak, legyek, fák vannak. Izgalmas, ahogy egy borító nemcsak a könyvről szól, hanem arról a kultúráról is, amelybe épp be lett fordítva a mű. De hogyan vannak jelen szerinted a férfiak a regényben?

P. J.: Elsősorban nőkről szól a regény, és a nők áldozatok: megszegyenyítettek, száműzöttek. A férfiakat elsodorta a háború, vagy ők a hatalmi gépezet megtestesítői, vagy azzal szembefordulnak, mint Hans, Ingel férje, aki egy évtizeden keresztül rejtőzik a rejtékhelyen, mint foglyul ejtett légy Aliide pókhálójában. De arról például nem esik szó, hogy ki a Zara apja. Mégiscsak főleg nőregény, legalábbis én így látom.

D. M.: A férfiszereplők vagy ellenállókként az erdőben, pincében rejtőznek, vagy a rendszer agitátoraiként élvezik az életet (Zara apjáról csak annyit tudunk, hogy kellett lennie), Aliide a két világ között van, és ott is kétféle értelemben, „közvetít” is, meg el is hallgat, titkol. Nehéz sorsot kapott. A legyekhez kanyarodnék vissza, állandó jelenlétük a természet és emberi sors determinatív összetartozását is jelzi a regényben. Folyton ott repdesnek Aliide konyhájában, mint valami zümmögő lelki tükrök.

P. J.: Mint a sárga lepkék García Márquez Száz év magányában. Csak itt a legyek a groteszk hordozói, mindig ott vannak, jelen vannak, valami tisztátalan közelében döngnek. „Mindig a légy győz” – minduntalan a determinációhoz kanyarodunk vissza.

Tisztogatás: bár a cím így, gyakorító képzővel, befejezetlenséget sugallva azt jelzi, hogy a felhalmozódott mocskot csak így tisztogatni lehet, megtisztítani, megtisztulni soha, mégis ebben a tisztogatási folyamatban az ehhez hasonló regényeknek nagy szerepe van. Vagy te hogyan olvasod a címet?

D. M.: Finnül a Puhdistus tisztítást jelent, hétköznapi értelemben, de benne van a megtisztítás, megtisztulás konnotációja is, ahogyan a jelzett interjúban lehet olvasni, a magyar tisztogatás pedig kommunizmusbeli ízt ad hozzá. Én valahogy úgy látom, hogy pont a legyekről (észtül Kärbes) való megtisztulás még a végső tűzzel sem lehetséges. Rárepülnek, ráíródnak a tájra, emberekre.

P. J.: Függetlenül attól, hogy Szovjetunió vagy Észtország... A légy is keleti specialitás, itt keleten vannak, ott keleten, ott északon... Közös tereinkben.

D. M.: És ennek a világnak a természetét is csak úgy lehet megérteni, ha sajnos értjük azt az ördögi logikát, amely légy fedőnevet osztogat egy olyan természetben, ahol zsongnak a legyek. Ajánlanád ezt a könyvet olvasásra?

P. J.: Az utóbbi pár évben megnövekedett a múlt rendszerről szóló regények száma nálunk is, máshol is, mintha most érme meg a múlt, mintha most szakadna fel az elmondhatatlan. Vagy a '86-ot, Csernobilt is magában foglaló regényvilág szellemében, elértük volna a felezési időt... Kiválóan megírt, hűsbavágó és letehetetlen regény, feltétlenül olvasásra ajánlom.

Kategória: Téka

Denumire autor: Dánél Mónika - Pieldner Judit

Látó Szépirodalmi Folyóirat